

УДК 94(=411.16)

І. А. Іванова

**УТВОРЕННЯ КОЛОНІЗАЦІЙНОГО ФОНДУ ТА ЗЕМЛЕВПОРЯДЖЕННЯ
ЄВРЕЙСЬКИХ КОЛОНІЙ ПІВДНЯ УКРАЇНИ У 20-ТІ РР. ХХ СТ.**

У статті досліджується недостатньо вивчений в історичній літературі один з аспектів процесу організації єврейського переселення на землях південної України – утворення колонізаційного фонду, з якого переселенським родинам надавались земельні ділянки. Розкривається процес землевпорядження земель колфонду – відводу меж, нарізки садибних ділянок, обводнювання земельних наділів. Аналізуються особливості землевпорядження в окремих округах, труднощі і недоліки, що гальмували реалізацію амбітного проекту залучення трудящих євреїв до продуктивної праці в сільському господарстві.

Ключові слова: Єврейська меншина, Південна Україна, переселенська політика, колонізаційний фонд, єврейські колонії, землевпорядження, аграризація.

На початку 20-х років ХХ ст. в Радянській державі був висунутий проект лаборізації єврейської бідноти шляхом сільськогосподарської колонізації. Масовий перехід євреїв до землеробства в 1921-1923 рр. показав зацікавленість переселенців вирватися з лещат бідноти “смуги осілости” і, тим самим, прискорив роботу уряду по розробці заходів щодо єврейського переселення. Відкриття планового переселення єврейської людності на південь України у 1924 р. вимагало від уряду певних заходів щодо його організації. Першочерговим завданням було утворення колонізаційного фонду, з якого переселенським родинам надавались земельні ділянки та землевпорядження земельних фондів.

Ці питання розглядалися в історичній літературі в контексті проблеми переселення в цілому [1], але предметом окремого дослідження ще не стали.

Перші єврейські колонії на землях України з'явилися ще за часів Російської імперії. У 1815 році 141 єврей був переселений на землі півдня України, але більше половини з них не займалися сільським господарством, а жили з ремесла та дрібної торгівлі. Імперський уряд підтримував аграрне переселення євреїв: надавався наділ у 5 – 6 гектарів з державних земель, який не можна було продавати, здавати в оренду, право набувати приватної власності, селитися на приватних землях, впроваджувалися різні пільги для хліборобів [2, с.128]. Однак єврейська колонізація Півдня України до революції проходила дуже мляво.

Після жовтневих подій 1917 р. більшовицький уряд розпочав втілювати в життя національну програму, стрижнем якої був принцип самовизначення національностей. Першочерговим завданням більшовиків щодо єврейської меншини стає прийняття рішень про форми організації єврейського життя в радянській державі. Висувається проект аграризації єврейської меншини, головна мета якого полягала у колонізації узбережжя українських чорноморських степів. З 1924 р. розпочалося планове переселення євреїв на землі південної України.

Для забезпечення переселенців землею починаючи з 1920 р. із запасу загальнонаціонального земельного фонду в Одеському, Херсонському, Миколаївському, Першотравневському, Зінов'євському, Катеринославському, Павлоградському, Запорізькому, Мелітопольському, Маріупольському та Сталінському округах виділявся державний земельний фонд [3, арк.46]. Наркомземом цей держфонд використовувався тільки для внутрішньої колонізації, а саме для переселення із аграрно-перенаселених районів України; збільшення землекористування місцевого населення; внутрішньоокругового розселення; інших потреб держави (Дніпробуд та т.п.); призначався частково чи повністю для переселення та розселення єврейських родин (колонізаційний фонд) [3, арк.13].

Більша його частина передавалась селянам без усякого викупу, причому перевага у наділенні землею була на боці малоземельних селян та сільськогосподарських робітників. Селянське землекористування у вищезазначених округах Півдня України доведено було до 87,5%. Лишки земель, що залишилися після задоволення потреб місцевого селянства відводилися в так званий “колонізаційний фонд”. До складу колфонду призначались ділянки, найбільш віддалені від селищ, які розташовувалися невеликими масивами, з занадто тяжкими умовами до обводнення. Він цілком знаходився у степовій смузі України, тому що лісостепова її частина залишалася малоземельною й перенаселеною.

Загальна площа колфонду України на початку 1920-х років дорівнювала 1.575.000 га. Із цієї площі було передано до меліюфонду та для різних державних потреб 371.000 га, для місцевого розселення 350.600 га, для збільшення німецького землекористування 44.300 га. Для безпосередніх потреб переселенців лишалося 1.109.900 га [4, арк.28зв.].

Найбільші колонізаційні земельні резервну фонди виділялись в Одеській губернії. Вона була створена з частин Херсонської, Таврійської і Подільської губерній, до 1923 р. мала 9 повітів. 7 березня 1923 р. ВУЦВК видав постанову про проведення нового адміністративно-територіального розподілу України. Повіти були перетворені на 6 округів. Після постанови ВУЦВКа від 12 жовтня 1924 р. у її складі була створена АМСРР, а Одеська губернія нараховувала 5 округів: Зінов'євський [до початку 1925 р. називався Єлисаветградським], Миколаївський, Одеський, Першотравневський та Херсонський. На її долю припадало 1.015.937 дес. усього колонізаційного фонду, більшість якого знаходилась у Херсонському, Одеському та Миколаївському округах. Із нього для внутрішньоокругового розселення виділялося 57.000 дес. (5,6%), а для переселення поза округи 958.937 дес. (94,4%) [5, с.7].

До початку планового переселення загальна площа, яка призначалася для розселення та переселення єврейської меншини на південь України, дорівнювала 88.699 га та мала бути розділена на 5543 земельні ділянки [6, с.7]. До 1929 р. Наркомзем збільшив площу, призначену для планового переселення євреїв, до 130.738 га, що складало 11,8% від загальної площі колонізаційного фонду. З розселяфонду для внутрішньоокругового розселення відійшло 25.488 га, із нього 19.973 га припадало на Одеський округ, 890 га – на Миколаївський, 800 га – на Херсонський. Меліюфонд дорівнював 27.000 га та повністю знаходився в Херсонському округу на території Олешківських пісків [7, арк.43в.].

Згідно наказу Уповноваженого НКЗС по колфондах України від 30 жовтня 1926 р., на півдні України було розташовано 5 з 17 районів, куди могли переселятися євреї. Перший та другий включав до себе адміністративні райони Одеського округу з центрами Березівка та Веселий Кут, третій – Миколаївського округу з центром в Миколаєві, четвертий та п'ятий – Херсонського округу з центрами у Каховці та Херсоні, сімнадцятий – Одеса, при Управлінні Уповноваженого НКЗС [8, арк.14-14зв.]. Однак, діяльність переселенських районів, як було зазначено в доповідній записці „Про стан переселення у Миколаївській окрузі” від 1 березня 1928 р., „...зовсім не виправдала себе. Розпорошення особистого складу (4 робітника по двох районах) та кошти, майже повна відсутність керування районами з боку уповноваженого НКЗС – все це вкупі привело справу обслуговування переселенців до катастрофічного стану, що було зафіксовано заступником завідуючого відділом переселення НКЗС. Обліку руху по колфондах не проводилося, переселенські посольки не відвідувались, наряди на переселення не виконано й ходаки повертались без зарахування. Справи по посольках та поточне листування доведено до неприпустимого становища й через це переселенці позбавлені можливості одержати не лише законних пільг, але, й звичайних порад” [9, арк.113].

Згідно вимог „ділянки колфонду, які вводилися в план заселення переселенцями, повинні були попередньо землевлаштовані та обводнені за рахунок кредитів, які відпускались по кошторису НКЗ” – зазначалось у „Положення про колонізаційний фонд України” [10, арк.15]. Крім цього, фонди повинні були упорядковані у господарському відношенні, тобто забезпечені мінімальними господарськими будівлями [11, арк.352].

Початкова площа колфонду, призначеного для переселенців та розселенців по Херсонському округу, визначалася в кількості 292.678 га, а також 182.853 га незручних піщаних держфондів [12]. Внутрішньоселищне землевпорядкування земельними органами почалося наприкінці 1923 р. У 1924 р. 55% всієї площі землі, призначеної для переселенців (120.218 га), було землевлаштовано „до гону” [13]. За 1925 р. із площі зручних земель було улаштовано 159.418 га й утворено 122 селища. Обводнювання колонізаційних ділянок проводилося шляхом установки шахтних або артезіанських колодязів [12]. До кінця 1924 р. практично у всіх колоніях, де мешкали євреї-переселенці, були завершені землевпорядні роботи. Залишився невлаштованим тільки один населений пункт – Бобровий Кут [14, арк.7].

На Одещині загальна площа земельного фонду до 1 грудня 1923 р. складала 218.772 дес. та розраховувалася на 89.014 долей. Із неї за переселенцями та розселенцями було зараховано 32.489 їдацьких долей [15, с.38]. Протягом 1924-1925 рр. на 31.093 га земельної площі було закінчено землеустрій. Колфонди, які призначалися новоприбулим переселенцям та розселенцям, були розбиті на оптимальні ділянки, розмічені посольки, поля сівозміну та гону. В старих колоніях, незважаючи на те, що земельні ділянки були закріплені за хліборобами в більшості випадків ще у 1923-1924 рр., землевпорядження так і не розпочалося. Обводнювання ділянок проводилося шляхом установки шахтних або артезіанських колодязів, а також спорудженням ставків. До кінця 1926 р. землевпорядження було завершене лише у Фрайланді та Сельхозарі та розпочате у Фрайгеймі, Новому Світі, Захар'євці, Фрілінгі, Троцькому. Землевпорядні роботи проводилися відповідними меліоративними та агрономічними структурами до гону [ділянка з пасею під випас худоби без чітких кордонів], що давало привід до суперечок за землю з боку сусідських ділянок. Розподіл земель по угіддям у землевлаштованих посольках виглядало таким чином: рілля – 87%, вигін – 4 ¼ %, інтенсивні культури – 3 ½ %, садиба – 5 ¼ % [16, арк.93зв.].

Загальна площа Миколаївського колфонду дорівнювала 109.739,96 дес. З нього під переселення використовувалося 98.907,50 дес. Впродовж 1923-1924 рр. було землевлаштовано 58.979,43 дес. В цей період землевпорядження проводилося хаотично, не завжди враховувались окремі умови, що приводило до нехтування господарчих вимог. З 1925 р. землеустрій колфонду здійснював Наркомзем під керівництвом спеціального уповноваженого. Однак це ніяк не позначилось на справі, тому що устрій колфондів обмежився тільки відводом меж та нарізкою садибних ділянок. Як зазначалось в пояснювальній записці до річного звіту „Про хід землевпорядних робіт по Миколаївському округу” за 1925 р., „одним із головних недоліків робіт у звітному році є не доведення землевпорядження до двору [ділянка землі біля дому, яка має чіткі межі], із-за чого населення безладно переділяє відведену землю. Неможливо гарантувати населенню забезпеченість водними ресурсами через відсутність коштів на устрій глибоких колодязів” [17, арк.12]. У південних та південно-західних частинах Миколаївського колфонду, в залежності від висоти над рівнем моря, з 1925 р. почали споруджувати шахтові колодязі та свердловинні криниці. В деяких посольках, де були водоносні горизонти, як виняток, використовували для меліорації ставки [9, арк.114].

Таким чином, протягом 1920-1924 рр. із загальнонаціонального земельного фонду було сформовано колонізаційний фонд. Для переселення та розселення призначалось 12,5% державного земельного фонду, більшість якого знаходилася у південноостеповій смузі. Колонізаційний фонд, який призначався тільки для переселення та розселення єврейських родин на півдні України, у Херсонському, Одеському та Миколаївському округах на 1928 р. складав 11,8% від загальної площі колонізаційного фонду.

Першочерговим заходом для обслуговування переселенців та розселенців було землевпорядження, яке в єврейських колоніях на півдні України проходило нерівномірно. У кращому становищі знаходилися населені пункти Херсонського округу, де землевпорядні роботи були завершені практично у всіх єврейських колоніях – всі ділянки влаштовані до гонів, нарізані селища. Таке ж становище спостерігалось на території нових селищ Одеського округу, але у старих колоніях землевлаштування тут взагалі не було розпочате. Якість землевпорядження єврейських переселенських пунктів Миколаївського округу оцінювалося як „низька”, тому що основна робота велася тільки по відводу меж та нарізці садибних місць, що приводило до частих конфліктів між колоністами.

Джерела та література

1. Артюх І.В. Переселення євреїв на територію Запорізького округу в 20-х роках ХХ ст. // Запорожские еврейские чтения. – Вып.1. – 1998; Гусев В.І., Сотніченко В.М. До питання про єврейську землеробську колонізацію півдня України в 20-ті роки ХХ ст. // Єврейське населення Півдня України: історія та сучасність. – Запоріжжя, 1997; Данилюк Ю. Становище єврейського населення в Україні в першій половині 20-х років (за матеріалами II всесвітньої єврейської конференції) // Історико-політичні дослідження. – К., 1995; Козерог О.В. Євреї України в період нової економічної політики: 1921-1929 рр. – К., 2003; Місінкевич Л.Л. Коренізація і національні меншини Поділля у 20–30-х рр. ХХст. – К., 1999; Орлянський В.С. Євреї України в 20-30-ті роки ХХ сторіччя: соціально-політичний аспект. – Запоріжжя, 2000.
2. Самарцев І. Євреї в Україні (XIX – початок ХХ століття): історико-економічний аналіз // Віче. – 1993. – №11.
3. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). – Ф.Р-102. – Оп.1. – Спр.1208.
4. ДАМО. – Ф.Р-102. – Оп.1. – Спр.1213.
5. Коренев І. Николаевщина. Социальный состав. – Николаев, 1926.
6. Сударський І. Дещо про землевлаштування єврейської бідноти. – Харків, 1930.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.505. – Оп.1. – Спр.234.
8. ДАМО. – Ф.Р-102. – Оп.1. – Спр.1207.
9. ДАМО. – Ф.Р-102. – Оп.1. – Спр.916.
10. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф.Р-53. – Оп.1. – Спр.760.
11. ДАОО. – Ф.Р-53. – Оп.1. – Спр.559.
12. Переселенці на Херсонщині // Рабочий. – 1926. – 9 жовтня.
13. III пленум Окрисполкома // Рабочий. – 1926. – 27 жовтня.
14. ДАМО. – Ф.Р-102. – Оп.1. – Спр.872.
15. Отчет Одесского окружного исполнительного комитета Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов. К 6-ому Окружному Съезду Советов (к 1-ому объединенному). – Одесский Окрисполком, 1923.
16. ДАОО. – Ф.Р-1511. – Оп.1. – Спр.6.
17. ДАМО. – Ф.Р-102. – Оп.1. – Спр.471.

Іванова І. А. Организация колонизационного фонда и землеустройство еврейских колоний Юга Украины в 20-е годы ХХ в.

В статье исследуется недостаточно изученный в исторической литературе один из аспектов процесса организации еврейского переселения на землях южной Украины – образование колонизационного фонда, из которого переселенческим семьям предоставлялись земельные участки. Раскрывается процесс землеустройства земель колфонда – отвода границ, нарезки усадебных участков, обводнение земельных наделов. Анализируются особенности землеустройства в отдельных округах, трудности и недостатки, которые тормозили реализацию амбициозного проекта привлечения трудящихся евреев к продуктивному труду в сельском хозяйстве.

Ключевые слова: еврейская меньшина, Южная Украина, переселенческая политика, колонизационный фонд, еврейские колонии, землеустройство, аграризация.

Ivanova I. A. The formation of the colonization fund and land regulation of the Jewish colonies in the South Ukraine in the 20s of the XX century

The article deals with one of the little-investigated in historical literature aspects of organization process of the Jewish resettlement on the lands of the South of Ukraine. It is the formation of colonization fund, from which migrants families were given land plots. Process reveals land management of the ground colonization fund: the tap of borders, cutting of farmstead sites, water supplying allotments. The peculiarities of land management are analyzed in separate districts as well as difficulties and shortcomings which hamper realization of the ambitious project of working Jewries attraction to productive work in agriculture.

Key words: Jewish minority, South Ukraine, the policy of resettlement, colonization fund, Jewish colonies, land management, agrarisation.